

Výstroj a výzbroj městské hotovosti dle středověkých soupisů na přelomu 14. a 15. století

Pavel Houfek

Tovaryšstvo lapků 1381 - 1424

1 Úvod

Ve 2. polovině 14. století pomalu dochází ke zvyšování úlohy měst ve vojsku. Ta sestávají z větší části pěchotní jednotky, které jsou přidružovány k zemské hotovosti nebo hájí zájmy města. Struktura těchto městských hotovostí je jiná, než běžná rytířská „kopí“ a vyžadují i odlišnou organizaci. Z těchto důvodů začali vznikat soupisy zbrojí z městských zbrojnic nebo zbrojí, které jsou v soukromém vlastnictví občanů města. Jako takové jsou tyto soupisy názorným příkladem toho, jakou výstroj příslušníci organizovaných jednotek nosili. Dává nám to také představu, jaká byla v dobovém vnímání skládána logika vystrojování vojáků v tomto období, nicméně podrobnější vědecké zkoumání této problematiky chybí.

2 Organizace vojska

V době předhusitské stále tvoří jádro vojska těžkooděné jezdeckvo tvořené zejména šlechtici a jejich družinami. Šlechtici byli výborně cvičenými individualitami, měli o sobě vysoké mínění vůči zbytku armády a tak se těžko podřizovali jakémukoliv velení. V boji jsou cvičeni od dětství a době bez šarvátek se udržují v kondici pomocí turnajů, které simulují bitvu. [1] V této době již technologie dosáhla na zpracování plechových částí zbroje, které výborně chrání proti zásahům běžnými zbraněmi. Se zvyšující se kvalitou ochrany samotné zbroje se štíty zmenšují na malé tarče¹, které jsou používány pouze ke sražení soupeřova kopí při jezdeckém útoku. [2]

Šlechtic se svou družinou tvořil jednotku vojska, tzv. kopí. To bylo tvořeno určitým počtem jízdní družiníků, kteří doprovázeli pána po celou dobu bitvy, a dále pěchotou, která však neměla až do 15. století

příliš velký význam v boji. Do té doby převážnou většinu bitev rozhodovali těžkooděnci na koních. [1]

Stále větší vliv získávají města. V dobách hospodářského růstu za panování císaře Karla IV. většina měst zbohatla. Toto bohatství však bylo lákadlem pro potenciální útočníky, proto se města opevňují a staví ochranné hradby. [2] Zároveň s tím sestávají vlastní vojenské jednotky. Původně byli určeni pro ochranu hradeb, ale město s nimi vedlo i útočné války. K rozvoji městských hotovostí dochází v průběhu 14. století, kdy se objevují první soupisy výstroje městské hotovosti. Šlo o vojsko převážně pěšího charakteru a v souvislosti s tím vznikají městské zbrojnice. [2] Městské hotovosti byly součástí i tzv. zemské hotovosti, kterou svolával panovník v případě ohrožení státu. Města mají povinnost poskytnout vojáků zemskému vojsku po dobu 4 týdnů na vlastním území na vlastní náklady, delší doba služby nebo v případě tažení za hranice již musel panovník vojáků městu platit. [1]

Města byla rozdělena na čtvrtě a stejné organizační rozdělení bylo uplatněno i ve věcech vojenských. S rozvojem obchodu a řemesel vznikají cechovní organizace, které taky vypravují své příslušníky do boje. [1] Skládání hotovosti z různých organizací vyžaduje odlišnou strukturu velení, než je běžná u feudálního vojska šlechty. Vzniká odstupňovaná hierarchie velení, která jde od desátníků, padesátníků, kapitánů k cechmistrům, hejtmanům čtvrtí až po hejtmana hotovosti celého města. Na vyšší velitelské pozice byli najímáni zkušení válečníci, často příslušníci nižší šlechty, kteří si tímto způsobem obstarávali živobytí. [1]

3 Soupisy městských hotovostí

Při zkoumání dobového složení výstroje a výzbroje vojenských hotovostí bylo čerpáno zejména ze zmínek v městských

¹ malý jezdecký štít s výřezem pro kopí

zápisech z 2. poloviny 14. století. Z této doby je z českých zemí zachován pouze jeden soupis, to je soupis Chebské hotovosti z roku 1395. Jako další zdroj jsou použity písemné zmínky o zbrojích uložených v městských zbrojnicích či ve vlastnictví občanů z německých zemí. Relevantnost těchto záznamů je dána skutečností, že v této době byly čeští králové také králi římskými. Nejstarší použitá zmínka je z roku 1372. V této době vládl ještě císař římský a král český Karel IV. Z účtů jsou zachovány objednávky zbrojí pro městské zbrojnice v Praze, ale pro dobu zkoumanou v tomto článku jsou poměrně vzdáleny. Po smrti Karla IV. se vlády ujímá jeho syn Václav IV., který je až do roku 1400 králem českým a římským. Minimálně v těchto dobách panovali v říši i v Čechách podobné poměry. [3]

Pro překlady dobových názvů zbrojí a zbraní byl použit zejména slovník zveřejněný na stránkách Romana Vaverky. [4]

Čeština	Staroněmčina
Plná zbroj	Harnasch, harnusch, harnisch, arma ²
Kroužková košile	Panzer
Přední plech, kyrys	Brustblech, plate, platten
Plátový kabátec	Lender, lentner
Šorc	Schurz
Plátová ochrana nohou	Beingewand
Kroužková košile	Panzer
Nákrčník	Koller
Podbíjená ochrana rukou	Armleder
Rukavice	Handschuhen,
Přilba	Haube
Železný klobouk	Eysenhut, eisenhut, eysenhut, Pileus ferreus ³
Lebka	Lipte
Prošívanice	Ioppe, joppe
Svrchní oděv přes zbroj, varkoč	Waffenrock

Tab. 1

Názvy zbraní nalezených v písemných zmínkách jsou uvedeny v tabulce zvlášť.

² arma je latinské označení plného odění

³ pileus ferreus je latinské označení pro železný klobouk

Čeština	Staroněmčina
Jezdecké kopí	Gleve, glefeyen
Kopí	Spiess, spieß
Halapartna	Helmbarthe, helleparte, hallebarde
Kuše	Armbrust, armbrost

Tab. 2

4 Typy používaných zbrojí

Hlavním zdrojem využitým v tomto článku je soupis vojenské hotovosti chebského venkova sepsaný v roce 1395. Zařazení jednotlivých typů zbrojí vychází z rozboru toho soupisu, který provedl Jan Durdík ve své práci v roce 1966. Toto dělení zbrojí je dále doplněno výpisy z dalších záznamů týkajících se městských hotovostí.

4.1 Harnisch

Tento výraz označuje plné odění. Jedná se o jezdeckou výstroj a patří do nejkvalitnější osobní ochrany vojáka v dané době. Složení harnische se ovšem měnilo s tím, jak postupoval vývoj plátového odění.

V soupisu občanů města Butzbach v roce 1372 měli někteří u jména napsanou poznámku arma, což odpovídá plnému odění té doby harnischi. Skládal se z pancíře, kroužkového límce, předního plechu, schoss a klobouku: "*Danach bestand der volle Harnisch aus Panzer, Koller, Brust, Schoss und Eisenhut.*" [5] Zde je zajímavé spojení plného odění s pěchotní přilbou. Je možné, že s ohledem na převážně pěší složení městských hotovostí byli v jejich počátcích součástí pěchoty i muži v plném odění.

Ve městě Frankfurtu na Mohanou v roce 1382 je uvedeno, že jednotka má být složen z poloviny z oděnců v drageschiru a z druhé polovina má být plně vybavena, což lze interpretovat jako harnisch. Uvedené plné odění tvořil pancíř, odění nohou a přilba jiného typu než klobouk: "*der sal sinen vollen harnasch hat, eyn pantzer, ein hube, beyngeward und eine gleven wol ertzugt*" [5] Z odění nohou lze určit, že uvedená výstroj je jezdecká. K tomu lze identifikovat přilbu "*haube*" jako šlap. V tomtéž roce se v záznamech města Frýdberk objevuje soupis částí zbrojí, které byly nakoupeny pro městskou zbrojnici: "*Jopen, Hauben, Pelze, Platen, Eisenhüte, Hanczkin, Glefeyen,*

Spieße, Schwerter, Armbrüste, Schilde, Tarczen." [6] Z výstrojních částí se zde vyskytují prošívané, přilby, přední plechy, klobouky. Ze zbraní jsou nakoupeny jezdecká i pěší kopí, meče, kuše, štíty a tarče.

Roku 1404 bylo plné odění tvořeno pancířem, kroužkovým límcem, plechovými rukavicemi, předním plechem, šorcem, přilbou a bojovou suknicí (waffenrock). [5] *"Ersteres (trabgeschirr pozn. autora) bestand aus Joppe, Panzer, Koller, Eisenhut, Blechhandschuhen, der zweite (harnisch pozn. autora) enthielt noch Platte und Schurz, statt des Eisenhuts die Haube und statt der Joppe einen Grusener (Waffenrock)."* [5]

To, že se jedná o výhradně jezdecké odění lze určit z přiřazených zbraní. Již v roce 1382 ve Frankfurtu je ozbrojencům v těžkém odění přiřazeno jezdecké kopí: *"In der detaillieren Frankfurter Aufzählung 1382 soll der schwerer Gewaffnete eine Glene führen,"*

Obr. 3 Illuminace zobrazující plnou výstroj typu harnisch. První a druhý obrázek zobrazuje boj Davida a Goliáše, kdy na Goliášově postavě je možnost vidět nejmodernější zbroj v době vzniku díla. Třetí je zobrazení těžké jízdy. První obrázek má dataci 1420-1430 a zbylé dva jsou z bible Václava IV. datované do roku 1385.

Obr. 1

Obr. 2

4.2 Drabgeschir, trabgeschirr

Když vyjdeme z chebského soupisu, tak drabgeschir lze interpretovat jako jezdeckou výstroj, které je o něco lehčí než harnisch, ale bohatší než prostý pancíř. Při srovnání starších a mladších zpráv ze soupisů lze složení chebského drabgeschiru přirovnávat k tomu, co je v roce 1382 nazýváno harnischem. [7] V Chebském soupise se vyskytuje celkem 50 jezdců s výstrojí typu drabgeschir.

Ve zprávě z Frankfurtu nad Mohanem je drabgeschir uváděn jako výstroj pěší. Je uvedeno, že jednotka má mít minimální počet osmi mužů, z nichž polovina je vystrojena drabgeschirem, který se skládá z pancíře, železného klobouku, nákolének a rukavic. Na pěší použití výstroje poukazuje zejména železný klobouk, který by pro jezdce nebyl vhodnou přilbou. Také zde není uvedeno, o jaký typ rukavic se jedná, zde jsou plátové, podbíjené či kroužkové. Druhá polovina mužů má být plně vystrojena a nejsou zařazeni v drabgeschiru. *"Danach ist für je zehn Pfund Bede ein Gewappneter zu stellen bis zu acht Mann, davon jedesmal die Hälfte voll gerüstet in Panzer, Beingewand und Haube, die andere im sog. Trabergeschirr mit Panzer, Eisenhut, Knielingen und Handschuhen."* [5] Přidruženou zbraní je meč nebo palcát a kopí nebo halapartna.

Do kategorie zbroje typu drabgeschir by mohla být zařazena i výstroj jezdců

vybavovaných z vesnic, kteří byli vystrojováni podle nařízení holštýnského hraběte vydaného někdy v 90. letech 14. Století. Jejich zbroj se skládala ze železného klobouku, plátové ochrany rukou, rukavic a štítu: *"Ebenso soll in Holstein Graf Klaus(1398) von den einzelnen dörfern einen Berittenen haben stellen lassen: quod equos valentes tenerent et arma haberent preserim pileum ferreum, scutum et trogan sive diploidem, ferrea brachialia et cirothecas ferreas."* [8]

V roce 1404 v Jeně je pod tímto názvem zahrnuta skladba zbroje z prošívanice, pancíře, kroužkového límce, železného klobouku a rukavic. *"Ersteres (trabcheschirr pozn. autora) bestand aus Joppe, Panzer, Koller, Eisenhut, Blechhandschuhen"*. [6]

Za drabcheschir by mohlo být považováno i složení zbroje uvedené v soupise města Gottingen z roku 1422. Za 20 marek byla z městské zbrojnice půjčována zbroj skládající se z pancíře, plátového kabátce, železného klobouku a štítu: *"von 20 Panzer, Lender, Eisenhut und Schild"* [5]

Obr. 4 Oděnci ve výstroji, kterou by bylo možné interpretovat jako drabgeschir. Bible Václava IV.

4.3 Pancíř a co k tomu náleží

Při zkoumání skladby zbroje schovávaný se pod označením *"panczir und was dorczu gehort"* (pancíř a co k tomu náleží) je vycházeno z předpokladu, který je uveden v Durdíkově práci o chebském soupise. Tedy že zbroj, která již obsahuje významné přídatné části plátové zbroje jako je ochrana nohou, rukou nebo přední plech je již řazena k dragbeschiru. V chebském soupise tvoří 27%

pěchoty muži s výstrojí typu „pancíř a co k tomu náleží“. Zajímavostí je, že tito pěší bojovníci jsou uvedeni samostatně. V boji tedy pravděpodobně měli odlišnou roli než běžní kopiníci. [7]

Takovéto zbroje jsou většinou uváděny tak, že jsou k použití pro méně majetné občany města. Ve městě Butzbachu v roce 1372 se takováto lehčí zbroj skládala z pancíře, nákrčníku a železného klobouku: *"während die weniger Vermögender nur zu Panzer, Koller und Eisenhut verpflichtet waren"*. [5]

Další záznam lze najít ve Frankfurtu nad Mohanou z roku 1377, kde je uvedena lehčí varianta zbroje pro ty, kdo si nemohou dovolat zapůjčit celý harnisch. Tato lehčí varianta se skládala z pancíře, železného klobouku, podbíjené ochrany rukou a rukavic, kde však není uvedeno o jaký typ rukavic se jedná: *"ein geringerer zu Panzer, Eisenhut, Armleder und Handschuhen"*. [5]

Pancíře jsou také hojně zmiňovány v záznamech z města Frýdberka. Nejstarší záznam o vybavení, které vlastní samotní občané, obsahuje zmínku o pancířích v jejich držení: *"Dy schmnorehten (Schuhmacher) sullen halden 24 panczer... Alzo vil sullen dy snydere panczir halden"*. Dále jsou zde vypisovány počty lidí a k nim náležející počty pancířů: *"noch aufgezält 39 Personen, die zwei Panzer haben, 27 mit einem Panzer und dann Gruppen von 2 bis 5 Personen, die zusammen einen Panzer besitzen sollen"*. [5] Zajímavostí je určitě zmínka, že 39 občanů vlastnilo dva pancíře, zatímco jsou mezi některými tvořeny skupiny lidí, kteří vlastní jeden pancíř dohromady.

4.4 Výstroj kopiníka

Kopiníci tvoří největší část pěchoty uvedené v chebském soupise. Jejich uváděný počet je 570 vojáků, což tvoří 45% celé hotovosti a přibližně 50% její pěchoty. Uvedení muži mají nejlehčí zbroje z hotovosti, které jsou často nekompletní. Úplné složení kopinické výstroje je uvedeno jako *"Item Rothensin ein goppein, zwu hantschuch, ein spis, ein eysenhut."*, tvoří ji tedy prošívanice, rukavice, kopí a železný klobouk. [7]

Další zmínku o této nejlehčí zbroji tvoří pouze záznam ze Štrasbutku z roku 1360, kde byla z městských zbrojnic půjčována z poplatek 5 marek prošívanice a podbíjená

ochrana ramene: "Joppe und Armleder bei 5 Mark Wert". [5]

Ve Frýberském zápise z roku 1379 je zmíněno obdobné složení lehké zbroje, které je tvořena prošívanicí, železným kloboukem a kopím: "eyne gope (=Joppe) und eyn spyz und eyn ysenhut". [6]

Obr. 5 Výstroj lehkých pěšáků zobrazených v bibli Václava IV.

4.5 Výstroj střelce

V Chebském soupisu tvoří střelci ze samostřílů 23% pěchoty. Jejich základní výstroj se velmi podobá té kopinické. Skládala se z železného klobouku a rukavic: „Item Haffner 1 armbrust, hantschuch und ayn eysenhut.“ Zajímavostí je, že ve výčtu není uvedena prošívanice ani žádná jiná ochrana těla. Ovšem na druhou stranu je kuše ve výzbroji uvedena i u lidí, kteří jsou zařazeni v jiné kategorii. V několika případech je kuše uvedena u vojáků vybavených drabgeschirem a také u vojáků s výstrojí typu pancíř a co k tomu náleží. [7] Obecně se kuše vyskytuje pravidelně v městských zbrojnicích, zřejmě s ohledem na její vhodnost použití pro pěší vojáky a jednoduchost používání. V roce 1379 je ve zbrojnici města Frýdberk uvedeno 38 kusů samostřílů: „Consules habent XXXVIII balistas stegereyfe armbruste“

Ve městě Frýdberku v roce 1425 je uvedena výstroj střelce vystrojeného železným kloboukem, pancířem a kroužkovým límecem: „item Heinrich possidet panzer, II armbrost, hud, kacher, koller, zatel.“ [6]

Obr. 6 Střelec z kuše zobrazený v bibli Václava IV.

5 Závěr

Článek si neklade za cíl uvést vyčerpávající informace na toto téma, ale přivést čtenáře k přemýšlení, případně dalšímu zkoumání daných souvislostí. Na základě zkoumaných popisů výstroje z různých zdrojů, bych se pokusil navrhnout složení jednotlivých typů zbrojí pro účely projektu Tovaryšstva lapků. Pro větší přehled je tento přehled uspořádán do tabulky.

Název výstroje	Zbroj	Hlavní zbraň
Harnisch	Spodní prošívanice, pancíř, kroužkový límec, plechové rukavice, plátové odění rukou a nohou, přední plech, šorc, přilbu typu šlap a bojovou suknicí.	Jezdecké kopí, tarč
Drabgeschir	Spodní prošívanice, pancíř, plátové odění nohou, plechové rukavice, kroužkový límec, přilba typu šlap	Jezdecké kopí, tarč nebo menší sférický trojúhelníkový štít Halapartna pro pěší použití
Pancíř a co k tomu náleží	Spodní prošívanice, pancíř, kroužkový límec, rukavice, železný klobouk	Halapartna
Kopinická výstroj	Prošívanice, rukavice a železný klobouk	kopí

Tab. 3

Tyto navržené komplety jsou základy výstroje daného vojáka. Například samotný pancíř bez krycí vrstvy se dle dobových zvyklostí nenosí nebo zde nejsou uvedeny poboční zbraně, které si každý obstarává zde svého uvážení a možností.

Z uvedených soupisů zbrojí lze vysledovat, že vystrojování středověkých vojáků nebylo náhodné a dle vůle jedince. Spíše záleželo na tom, ke které jednotce byl přiřazen a jaký byl účel této jednoty v rámci celého vojska. K těmto úvahám vedou skutečnosti z Chebského soupisu, kde je pěchota rozdělena nejen na střelce a ostatní, ale i v rámci těchto bojovníků je uplatněno členění na kopiníky a pancéřníky. Při vojenském střetnutí mohly tyto skupiny mít odlišnou funkci. Jistou interpretaci lze najít i v Hoděšínově vojenském řádu z roku 1413, kde je přikazováno pěším, aby se drželi v jednotkách, ke kterým byli přiřazeni: „*Item pěší aby všickni v svých houfíech řádem pod korúhvemi a pod praporci šli, jakž a kdež jim přikázáno hajtmany na to vydanými.*“ [9]

Další zajímavostí, na kterou bych rád upozornil je absence ochrany nohou pro pěchotu. Uváděné zbroje, pokud obsahují zmínku o ochraně nohou, jsou vždy interpretovány jako jezdecké. Neméně zajímavá je i skutečnost, že jsou v malé míře uváděny štíty. A opět v případě zmínky o nich jako součásti výstroje se jedná o jezdeckou výstroj. Zkoumané pěchotní části vojska zřejmě používali štíty v minimální míře. Ve zkoumané době je stále ještě rozhodující silou těžkooděná jízda, přestože se již objevují první vítězství organizované pěchoty. Pro tento druh boje je zřejmě štít málo vhodným prostředkem, jehož používání je vyhrazeno zejména jezdecku.

Ze skládání zbrojí od nejlhčí po nejtěžší lze vysledovat i jistou logiku vystrojování dle dobového vnímání důležitosti. Nejlhčí pěšáci mají základ výstroje tvořeného prošívanicí, železným kloboukem a rukavicemi. Další zvýšení ochrany je dáno pancířem a nákrčníkem. Následujícím logickým krokem bylo pořízení koně, protože ve zkoumané době má stále jezdec převahu nad pěšákem. Na koni je důležité si chránit nejzranitelnější místa, proto je na řadě posílení výstroje o plátovou ochranu nohou a štít. Klobouk již není pro jezdce vhodná přilba, proto dochází k její výměně. Postupující zvyšování ochrany směrem k harniši by

mohlo být v pořadí přední plech, šorc a plátová ochrana rukou. Zároveň se zvyšující se kvalitou ochranného oděvu klesá velikost štítu až k malému tarči.

6 Zdroje

1. Feudální armáda předhusitských Čech. *husitstvi.cz*. [Online] [Citace: 18. 9 2017.] <http://husitstvi.cz/vojenstvi/husitske-valecnictvi-trochu-jinak/feudalni-armada-predhusitskych-cek/>.
2. **BAZALA, Tomáš.** *Proměna Evropského válečnictví v pozdním středověku na příkladu Čech*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanistických studií, 2011.
3. Václav IV. Lucemburský. *husitstvi.cz*. [Online] [Citace: 28. 9 2017.] <http://husitstvi.cz/rejstriky/rejstrik-osob/vaclav-iv-lucembursky/>.
4. **VAVERKA, Roman.** Zbraně a zbroje v dobových termínech. *Muscherwerk*. [Online] [Citace: 28. 9 2017.] <http://mischerwerk.webzdarma.cz/mainpage.html>.
5. **LIEBE, G.** Vermögensstand und Ausrüstung in den Städten des Mittelalters. *Zeitschrift Fuer Historische Waffenkunde* 3. Eigentum und Verlag des Vereins fur historische Waffenkunde, 1903, Sv. III.
6. **MÖRTZSCH, Otto.** Das wehrhafte Freiberg im Mittelalter. *Zeitschrift Fuer Historische Waffenkunde* 7. Eigentum und Verlag des Vereins fur historische Waffenkunde, 1915, Sv. VII.
7. **DURDÍK, Jan.** Vojenská hotovost chebského venkova v r. 1395. *Časopis vojenského historického ústavu*. Vojenský historický ústav AV, 1966.
8. **LIEBE, G.** Bewaffnung ländlicher Aufgebote. *Zeitschrift Fuer Historische Waffenkunde* 5. Eigentum und Verlag des Vereins fur historische Waffenkunde, Sv. V.

9. **HAVRÁNEK, Bohuslav. HRABÁK,**
Josef. DAŇHELKA, Jiří a kol. *Uvedení do*
vývoje literatury doby husitské. Praha :
Nakladatelství Československé Akademie věd,
1963. Sv. Svazek první.